

Наталя Праведна

[Рец.:] Marie Christine Gomez Géraud: ECRIRE LE VOYAGE AU 16e SIÈCLE EN FRANCE, ÉD. PUF, COLLECTION: ETUDES LITTÉRAIRES. Recto –Verso, Paris, 2000

Останніми роками спостерігається помітне зацікавлення тематикою спогадів і розповідей про подорожі, здійснені до Святої Землі чи «східних околиць» Європи, а чи до нововідкритих незвіданих територій Америки. Описи подорожей, за своїм характером належачи водночас до кількох різновидів класичної літератури, вимагають від дослідника широких знань і майстерного володіння різними методами роботи з текстом. Серед проблем, що на сьогодні активно розробляються – питання жанрових та стильових особливостей текстів, а також коло проблем, пов'язаних з автором описів. До важливих аспектів аналізу належить також співвідношення реалій із фікцією в описах.

Тож хочеться звернути увагу українського читача на роботи одного з кращих літературознавців Франції – Марі Крістін Гомез Жеро, яка відкриває «бібліотеку описів подорожей у XVI ст.», віртуозно аналізуючи її в багатьох своїх роботах¹, а також у багаторічних лекціях, прочитаних у Пікардійському університеті. В полі нашої безпосередньої уваги буде монографія «Написати подорож у шістнадцятому столітті у Франції», опублікована слідом за виданням резонансної дисертації Авторки. Обидві публікації були високо оцінені як фахівцями, так і широким загалом французьких читачів, що цікавляться давньою культурою.

Опис подорожі належить до творів-фікцій, і подає не лише історичну інформацію, але пе-

редовсім є відбитком світосприйняття тогочасної людини. Він межує з такими літературними творами, як казка, роман, пригодницький твір, у чому й полягає його привабливість для сучасників. Тож у першій частині книги, яка присвячена жанровим особливостям Подорожей, Жеро зауважує їхню подібність до універсальних творів, якими є, наприклад, космографії. Ці тексти містять найрізноманітнішу інформацію, зазвичай організовану хронологічно.

Основне завдання для авторів подорожей, за їхніми словами, полягало в тому, щоб якомога правдивіше («просто, правдиво і ясно») описати інший, невідомий світ, дати можливість читачеві хоча б уявно побувати в ньому. Улюбленими образами мандрівника-автора в тогочасній літературі стають або Улісс, або античні філософи, іноді – Геркулес, що загалом вписується в літературну традицію Ренесансу. Згідно з уявленнями XVI ст., мандрівник заслуговує на увічнення, бо відбуває в подорож для пошуку правди. Горацієве *miscere utile dulci* є викликом для ренесансного автора, стає топосом, спонукає до задоволення двох основних потреб: корисної – через описування знань про світ, і приємної, бо той опис є демонстрацією вистави світу.

Особливості ж описів паломництва полягали в тому, що вони відігравали роль підручника медитації. Зацікавлення цим жанром посилюється на середину XVI ст., міняється й характер

¹ М. К. Гомез Жеро є не лише автором наукових публікацій. Нею впорядковано до видання ряд давніх текстів. Цитуємо найбільш відомі роботи авторки: «Le Crepuscule du Grand Voyage. Les récits des pèlerins à Jérusalem (1458–1612)», éd. Champion, 1999; «Guillaume, pèlerin de Terre sainte. Jérusalem 1565», éd. Autrement, 1999; «Prise de vues pour un album d'images: l'Orient de Philippe Canaye, seigneur du Fresne, 1573» in *D'un Orient l'autre*, Paris, éd. Du CNRS, 1991; «L'entrée de l'Indien dans la littérature française. Genèse d'un stéréotype», *Europe*, nr 756, квітень 1992, с. 65–75; «Un colloque chez les Tououpinabaoults: Mise en scène d'une dépossession» in *D'Encre de Brésil*, Etudes réunies par M.-C. Gomez Géraud et Frank Lestingrant. Paradigmes, 1999; видавничі проекти – N. De Nicolay, Dans l'empire de Soliman le Magnifique, éd. M. Ch. Gomez Géraud et S. Yérasimos, Paris, Presses du CNRS, 1989. Гомез Жеро є також автором наукових розвідок на тему релігійної літератури, а також робіт, присвячених різним аспектам середньовічної та ранньомодерної культури. Окрім того, в 2004 р. авторка дебютувала як письменниця романом «Derrière sa vitre».

текстів: колорит особистісних авторських переживань змінюється позиціонуванням автора як «апостола паломництва». В контрреформаційній ситуації засудження подорожей до святих місць як дорогих і непевних релігійних практик автор за допомогою нових риторичних прийомів відстоює значення паломництв як надзвичайно сильного духовного переживання. Прикладом такого твору може бути «Свята Подорож» Генріха Кастели, що вийшла друком у 1603 р., а згодом, у 1604 р., була перевидана під назвою «Путівник і Адреси для тих, хто хоче вчинити Святу Подорож до Єрусалима».

У цей час Опис «коливається» між двома своїми завданнями. З одного боку, твір традиційно спрямований бути путівником і енциклопедією по святих місцях, до яких прямують вірні. Водночас він стає своєрідним підручником побожності, і його адресатами можуть стати й ті християни, які з різних причин не практикуватимуть Святої подорожі. Саме так трактують Опис видавці і читачі XVI ст. У 1585 р. паризький видавець Томас Врюмер друкує «Дискурс заморської Подорожі» авторства Габрієля Жіродета, доповнюючи текст ілюстраціями з «Медитацій Страждань Христових» Гаспара Лоарте (1582). Таке бачення паломництва як медитації має свої витoki в теологічній традиції святого Єремії, святого Бернарда та інших.

У французькій бібліотеці Описів XVI ст. твори, присвячені відкриттю нових світів, мають маргінальний характер, на популярність вони здобудуться пізніше. Такі Описи носять звітний характер, далекий від особистих уподобань автора: їх написання вимагають вищі державні мужі або й монархи, що фінансують експедиції. Однак для частини авторів опис є лише претекстом для демонстрації величної картини світу, що зближує Описи до космографічної літературної традиції.

У більшості Описів автори зводять до мінімуму свою присутність у тексті задля посилення достовірності оповіді. Однак такий спосіб передачі побаченого не був єдино можливим, маємо, зокрема, підкреслено авторський варіант опису, яким був «Журнал подорожі до Італії» Мішеля Монтеня. Зауважимо, що Монтень є одним із найулюбленіших авторів Жеро, якому вона присвятила низку публікацій. Авторка звертає увагу на те, що в XVI ст. серед авторів Описів Монтень був єдиним відомим літератором, інші бралися за перо зі строго окресленою метою, і, окрім Описів, не залишали по собі

інших літературних текстів. Авторська манера Монтеня превалює, він пише свій Журнал передовсім «для себе», нотує для пам'яті побачене і пережите, свої буденні спостереження, різні релігійні традиції, світські манери, етнографічні деталі тощо. Його твір – це своєрідна колекція вражень, далеких від програмного Опису подорожі, може тому він і був надрукований лише в 1770 р.

Традиційні Описи не лише підсумовували побачене, а й були результатом роботи в бібліотеках та тиші кабінетів. Вони рясніють численними цитатами, порівняннями, алюзіями та натяками на інші тексти. Саме це, за ренесансними канонами, надавало написаному особливої ваги. Тож дослідженню наративу, який був базовим для авторів Описів, присвячений розділ «Генеза Опису: попередній текст і досвід»: «Поміж досвідом і його описом існують тексти, без яких неможливо інтерпретувати світ. Як результат, Опис подорожі радше намагається бути рефлексією, об'єктивним упорядкуванням світу, аніж демонстрацією безпосередніх стосунків «я» і «світ».

Текст ренесансного автора є своєрідним творенням бібліотеки, цілого текстового світу, а не тільки нотатками подорожей. Гомез Жеро вважає, що авторська присутність в Описах виявляється саме в цьому намаганні дистанціюватись від миттєвості спостережень та написання самого тексту.

Авторка акцентує увагу на постійному топосі – мотиву загрози і водночас Провидіння, що супроводжує мандрівників. Перевернутий світ і постійна конфронтація були його супутниками і вказували на постійну боротьбу темряви зі світлом у навколишньому світі. Тому в Описах зустрічаємо дидактичні і моралізаторські *exemplum*, які нагадують: настав час і мандрівникам звернутись до Небесної сили, повторити канони своєї віри і виголосити свою молитву Господу – єдине спасіння у безвиході. Агіографічні мотиви, знаки Неба, чудеса, підвладні тільки Богам – невід'ємні складові Описів. Повернення до традиції властиве всім таким текстам, незалежно від змістового наповнення. Всі ці риторичні прийоми автори впроваджують для того, щоб представити мандрівників як справжніх героїв, котрі перемагають небезпеку в ім'я служби королеві, вірі, науці.

Друга частина монографії присвячена текстологічному та лінгвістичному аналізу Опи-

сів, різноманітним стилістичним фігурам у текстах, з допомогою яких формується відчуття незнамого. Йдеться також про новий лексикон, витворений у ході конструювання Описів. Саме цим питанням присвячений розділ «Паратаксіс і синтаксіс в Описі подорожі».

На відміну від хронологічно реєстраційного принципу побудови текстів експедиційних журналів, автор опису відмовляється від такого структурування нарративу. Натомість він відтворює хронологічну тяглість експедиції за допомогою стилістичних фігур (еліпсу, певних принципів структурування та синтезу), вводить індивідуальний часовий маркер, індивідуальну часову перспективу, що безперечно домінує над просторовим маркером. Відчуття просторової тяглість досягається за допомогою використання прислівників «звідси», «далі», «неподалік», дієслівних синтагм – «їдучи», «проходячи повз», «проминаючи цей острів», «відпливаючи від цієї річки» тощо. Простір твориться засобами хронологічного маркера. Водночас просторова мітка відіграє в текстах подвійну функцію: постачання топографічних даних, а також посилення тривалості і послідовності нарративу.

Докладний аналіз способів впровадження авторами часового та просторового маркера дозволяє дослідниці зробити висновок, що структурування тексту Описів відбувається за допомогою двох тенденцій, котрі узгоджуються у внутрішній площині тексту: досягти відносно індивідуальної манери передання власного досвіду мандрівника через впровадження домінуючого часового маркера, а також реалізувати авторську амбіцію – подати вичерпну картину нового світу в його різноманітності.

Авторка також аналізує спосіб творення та впровадження нової лексики в описах, тобто механізми називання «нововідкритих речей»

– місцевостей, локальних традицій, незнаних тварин і рослин тощо. Тобто, йдеться про спосіб поєднання двох площин – «світу, в якому відбувається описування» і «світу, який описується». Саме цим проблемам присвячений розділ «Виразити нове і невідоме».

Застосовувана авторами так звана «риторика відмінного» була відома ще Геродотові. Описування невідомого велося з перспективи знаного, інакше новий сюжет залишився б «річчю в собі» для читача. Спочатку автор подавав нове у порівнянні зі знаним через систему аналогій, далі давався опис розміру, частин тіла, кольору... Частим було використання гіперболічних елементів, характеристик, оцінок тощо. Ренесансні автори часто порівнюють нововідкритий світ з чудесним та дивним, використовують лексичні засоби захоплення та замилювання. Такий опис майже ніколи не був об'єктивним, тож Авторка подає багато цікавих прикладів описування і називання.

Експресія новизни підсилюється частим впровадженням транскрибованих місцевих назв і термінів. Способам описування нового світу через впровадження нових слів присвячено останній розділ книжки.

Лінгвістичний аналіз описів подорожей дав змогу Авторці проаналізувати лінгвістичну свідомість певної епохи, котра колекціонувала не лише рідкісні та дивовижні речі, а й слова. Описи сприймаються не лише як своєрідні енциклопедії знань про нові світи, але й також як словники, граматики нових світів. Лінгвістична гра авторів Описів провокувала зацікавлення мовами ренесансної доби.

Підсумовуючи, зауважимо, що робота Марі Крістін Гомез Жеро «Написати подорож в шістнадцятому столітті у Франції» була оцінена у французькому літературознавстві як модель літературного і лінгвістичного аналізу.